

УДК 130.2

«ОСТАННЯ ЛЮДИНА» ЯК ТРАНСГРЕСІЯ ДО «НАДЛЮДИНИ»

Наталія Яровицька

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
кафедра суспільно-гуманітарних дисциплін
вул. Сумська, 40, 61002, м. Харків, Україна*

Лариса Касинюк

*Харківський національний університет будівництва та архітектури,
кафедра суспільно-гуманітарних дисциплін
вул. Сумська, 40, 61002, м. Харків, Україна*

Не те робить нас вільними, що ми нічого не визнаємо над собою,
а те, що ми вміємо поважати те, що стоїть над нами.
Тому що така повага (шана) звеличує нас самих.

І. Гьоте

Єдина людина, з якою ви повинні порівнювати себе, – це ви в минулому.
І єдина людина, краще якої ви повинні бути, – це та, хто ви є зараз.

З. Фройд

Філософські дослідження феномена людини розкриваються в новому аспекті завдяки вченню Ф. Ніцше. Використовуючи категоріальний апарат Ф. Ніцше, автори статті представляють спробу осмислення дихотомії «людина – проблема» та «людина – перспектива», з метою переходу від «останньої» людини до «надлюдини» в акті «священного Так». Процес переходу має природу трансгресії, тобто спостерігається зняття меж щодо свідомості (ментального) і вихід за рамки суто біологічного визначення індивіда.

Ключові слова: «остання людина», «надлюдина», трансгресія, «священне Так», самовдосконалення.

Отже, світ зазирнув у дзеркало вічності та вибухнув льодяним сміхом. Утім, там він побачив дитяче обличчя – перший акт священного «Так» і забуття одночасно: міст і прірва, людина як канат над безоднею. Буття навиворіт – абетка сучасності, яку запропонував Ф. Ніцше. У ній людина сама стає проявом нової лінгвістичної, семантичної реальності: небезпека, її подолання, безодня як неспроможність через німоту або крик звернутися, доторкнутися до самої себе. Ця неповага й розчарування до себе повинні бути «подолані, людина має спокутувати нові цілі, *нове до чого*» [1, с. 20]. Нова мета – це ідея вічного повернення до себе в оновленій якості, але з наявними ознаками відомого та безпечного, отже, «лише одну країну люблю я – *країну дітей моїх*» [2, с. 106]. «Дитя – це дія «бажати» – для мене означає «загубити себе». У мене є ви, діти мої!» [2, с. 142]. Образ дитини є певною моделлю-метафорою, завдяки якій розгортається, немов мереживо, людська сутність, вічна та мінлива; дитина уособлює модус темпоральності буття: «в детях своїх возьму я то, что я – сын отца своего: всем будущим искуплю это настоящее!» [2, с. 106]. Час і пам'ять стикаються на перехресті особи. Дитя

сповіщає важливі риси – цнотливість і забуття, «новий початок і гру, колесо, що котиться саме по собі, перший рух, священне «Так» [2, с. 23].

Історія розвитку цивілізації та культури закарбувала в пам'яті нащадків для кожної доби свій антропологічний вимір. Утім, у спостерігача-інтелектуала була постійно присутня думка щодо незмінності трансформацій у проявах людського начала, людина немовби сміялася над собою, фіксує кожне століття одні й ті самі якості, природу, яка є константою [3]. Метафорично це уособлюється в роботах забутого майстра Відродження – Джузеппе Арчімбольдо [4]. Його полотна розквітають у прямому сенсі фруктами, квітами, морськими істотами, що становлять основу портретів людей. Вдивлятися в них можна з певної дистанції, тоді колаж розрізаних об'єктів набуває завершеної художньої й естетичної форми й цінності [4]. Людину виявляє дистанція активності (активність дистанції). Кожен погляд в історико-світоглядному аспекті свідчить про наріжний зв'язок концептів «проблема / перспектива» щодо людини, людського «я». Тема людини для Ф. Ніцше виявляється як проблема інтелектуального хвилювання, надлишковості всіх потенцій людського розуму й серця. Свідомо людина розташовується поза історичними межами для того, щоби посилити ідею вічного повтору, коли історія людини не може завершитися, а має процес постійного повторювання, але в нових формах і вимірах; ці виміри актуалізують свою присутність завдяки катастрофам, адже саме катастрофи виокремлюють проблеми, але вони не мають на меті їхнього розв'язання. Так, людина перебуває в постійному русі, їй притаманний певний динамізм у діях, але в той час, коли вона намагається змінитися, виявляється інваріанта незмінності її сутності, її природи. Отже, маємо не класичний варіант антропологічних роздумів, а теорію, що не спирається на характеристику замкненості. У філософських ідеях німецького мислителя важливою дихотомічною парою є категорії ідентичного та подібного [1]. Зміни в образі та діях накладають на людину якість подібного саме в аспекті порівняння. Завдяки порівнянню людина повертається «знов і знов, як небезпека, міст над прірвою, сходження, як перехід, як *самоподолання*» [1, с. 19]. Нарис ніцшеанського людського просякнутий не досягненням мрії як такої, а актуалізацією вічного повернення перспективи, якої раціональними засобами досягти неможливо, тобто народитися разом з активністю, подолати (не)безпеку та надлюдське: «Я люблю тех, кто способен на великое презрение. Однако человек есть нечто, что должно преодолеть» [2, с. 238]. «Мені потрібні нові гори, адже «царство мое не *от мира сего*» [2, с. 242].

Мета статті – виділити основні філософські інтенції двох модусів людини: людини як проблеми та людини як перспективи. Розкрити якісні характеристики «останньої людини» та «надлюдини».

Методологічними принципами філософського дослідження є дихотомічна пара людини як проблеми («останньої людини») і людини як перспективи («надлюдини»), запропонована нідерландським дослідником творчих інтенцій Ф. Ніцше Сібе Шаапом; типологічні засади культури за Ф. Ніцше та культури Аполлона й культури Діонісія; використовується глосарій – декаданс, два типи нігілізму (активний і пасивний), мораль рабів і мораль хазяїв та їхні специфічні риси, що пов'язані з портретами старої та нової людини. Також розкриваються методологічні ідеї В. Рьода [5]. Для виявлення специфічних взаємовідносин між «останньою людиною» та «надлюдиною» використовується парадигма східних учень, насамперед буддизму. Перевершити самого себе – філософський маніфест Ф. Ніцше, головним стрижнем якого є самоподолання, самозвершення: «И так обрел ты понимание того, насколько труднее давать, нежели брать; дарить – это искусство, последнее, величайшее искусство доброты» [2, с. 24]. Набуття сенсу усвідомлюється Ніцше як результат активної дії, адже надлюдина – сенс землі; отже, виявляється глибинний взаємозв'язок між природним началом

(земним буттям) і формулюванням неосяжної мети свого існування, наданням сутності людського «я» сенсу повсякденності, наприклад, сіль і земля об'єднуються ідеєю змісту перебування людини в лоні земного існування. Треба усвідомити важливий момент: надлюдина виявляє призначення людини «тут і зараз», коли не очікуєш нездійсненого, що мариться тобі як мрія, як ідея життя; «Вы смотрите вверх, когда взываете высоты. А я смотрю вниз, ибо я возвысился. Кто из вас сможет смеяться и в то же время оставаться на высоте?» [2, с. 13].

Надлюдина якісним чином наповнює актуальність «тут-буття» людини, зіштовхуючи її із самою собою, тому перед «людиною-проблемою» («останньою людиною») постає тяжкий акт самостикання, наштовхування на себе, коли дзеркалом є навіть сама людина: «неминуче ми залишаємося чужими для себе, ми повинні помилятися в собі завжди» [6, с. 5]. У такому разі надлюдина актуалізує неспроможність звинуватити когось іншого в особистих невдачах, поразках, лінощах: неможливо заховатися від нікчемності та недолугості, які крилами накривають, обертають земне існування людини. «Остання людина» виступає межею, яка накладається на традицію, путами й тенетами, з обійм яких тяжко вирватися людині, адже вона повинна вирватися із самої себе, «розірвати» себе: «Я навчу вас надлюдині, але що ви зробили, щоби перемогти людину?» [2, с. 122].

Формула «сіль землі» унеможливує закиди суб'єкта щодо наявності перешкод зовнішньої природи, бо всі примхливі «мінотаври» (заздрість, косність, інерція та безбарвність) життя харчуються з рук особисто хазяїна й цілковито з його згоди. Як тут не згадати відому східну притчу про двох вовків (двох натур людської природи): основний зміст притчі складається з розповіді про двох вовків, які уособлюють межу, дистанцію, миттєвість, вічність спокуси та вияву серед них переможця, який є непостійним, тимчасовим, адже перемагає той «вовк» (внутрішнє «я»), якого добре годує людина: «За людей цепляется воля моя, цепями связываю я себя с людьми, тогда как влечет меня вверх, к Сверхчеловеку: ибо к нему стремится другая воля моя» [2, с. 125]. Стає зрозуміло, що людина за певних обставин може демонструвати одні якості на противагу іншим; людина стає театром, простором, середовищем суперництва між двома примхливими натурами. Людина наділена даром розрізняти добро та зло, вона виявляє в собі здатність критичної рефлексії щодо дій, які неможливо було передбачити раніше. Але людина повинна мати хист протидіяти злу та несправедливості, «усвідомлюючи при цьому їхню невикорінність; істина, відкрита людині, суворая, і вона повинна мати достатню силу, щоби прийняти її» [2, с. 29].

Взаємовідносини між «останньою людиною» та «надлюдиною» мають характер взаємного обміну, натомість цей взаємозв'язок не має ієрархічної спрямованості. Ця дихотомічна пара поєднує в собі такі категорії, як час і позачасовий складник, адже концепт «надлюдина» має позаісторичний і позачасовий вимір, він демонтує, перебуваючи в останній людині, феномени часу, пам'яті, долі, історії та представляє альтернативну візію буття тієї самої людини. Алегорично така дія розкривається в образі статуї Будди в храмі Бурбудур (о. Ява) [7]. Розташовані в ступах (дагобах) на плато будди поступово зменшуються кількісно, і на вершині знаходяться будди в ступах за ґратами [7]. Постає питання: «Навіщо ґрати? Яке їх призначення?». Відповідь має нераціональну або навіть ірраціональну природу: сенс призначення ґрат не потрібно шукати розумом, його властивості обмежені, адже в стані просвітлення, занурення в себе людина («Будда») не бачить цієї перешкоди. Фізичний зір поступається місцем синтетичному (некласичному) зору як уособлення розширення реальності, як вихід за її межі.

Глосарій Ф. Ніцше семантично набуває нових ознак та інтерпретацій: остання людина – це «ґрати», які освячують присутність суб'єкта в просторі буденної повсякденності, у той час як Будда за ґратами – фігура «надлюдини», його оновлене обличчя. До речі, потрібно

згадати, що образи Будди в ступі мають незавершений вигляд, сакральність набуває земної, фізичної природи, десакральне набуває рис священного. Перед людиною постає спокуса стати творцем для самої себе, піддати сумніву традиційний канон – моральний, етичний, релігійний, світоглядний. Кинути виклик, жереб долі, який звернутий особисто до себе, спрямований не на зовнішній світ, а на внутрішнє буття. У цьому аспекті «надлюдина» – шторм (Діонісій), начало, що фруструє традицію (культуру Аполлона) [1; 2; 5; 6]. Завдяки богу вина усталеність, відсталість, рутинність у метафоричній формі проявляє себе в аспекті певної гидливості, настороги перед тим, що ще вчора здавалося б таким зрозумілим, рідним, стабільним, знайомим, передбачуваним. Діонісій провокує «людину-проблему» нав'язати примарні контури «людині-перспективі». Подвійний характер буття розкривається бінарною опозицією «остання людина/надлюдина» завдяки таким характеристикам: статичність/динамічність; вічність/темпоральність; залежність, покірність/свобода; традиція/ризома (новація).

Людина як прірва уособлює собою присутність небезпеки в ній самій, тому людина повинна усвідомити цю обставину та «навчитися сприймати необхідність її подолання як своє призначення» [2, с. 22]. Надлюдина не сприймає стабільності, у той час як остання людина має у своїй природі потребу в підкоренні. Надлюдина – парадигма «присутності відсутності», надлишковість, яка проявляє людину в її сутності усвідомлення того, що вона має деформовану природу. Актуалізація деформації відтворюється насамперед завдяки прихованій потенції в людині до якісних перетворень, до народження бажання змінитися в інтелектуальному, емоційному, духовному плані. Критичне мислення спонукає «останню людину» до активності, переходу до актуального, це своєрідна ентелехія, яка створює передумови для народження акту неминучості подолання себе як перешкоди, яку самостійно людина «бачить» лише після трансгресії – жесту, спрямованого на зняття меж, кордонів.

«Надто людське» – це «надихаюча катастрофа, передбачити яку не тільки неможливо, але яку не потрібно навіть бажати уникнути» [2, с. 24]. Отже, «надто людське», з одного боку, унеможлиблює вислизання з фатальності буття, а з іншого – робить фатальність чуттєвою до змін у самій людській суті, відштовхуючи за обрій невідворотність невпевненості в самому собі, незавершеності; «прояв надлюдського не означає зникнення, повного подолання людського. «Остання людина» стає квінтесенцією неминучої небезпеки, яка просочує людську натуру, людське «я», звільнитись від опіки якої стає екзистенційним викликом. Подолання прірви в надто людському здійснюється завдяки присутності (актуалізації) волі, яка «упорядковує, приводить до руху, дозволяє рости над собою» [2, с. 24]. Процес росту над собою знаменується «народженням» нового (альтернативного) обличчя людини, «остання людина» стає перехрестям творця й акту творіння: в обох випадках суб'єкт – автор, глядач, спостерігач. Він особисто присутній при «народженні» самого себе, розширюючи, таким чином, суто біологічний процес появи людини на світ. Із того часу, відколи Сократ запропонував світові «народження» істини через поняття «майєвтика», людина отримала можливість народження себе самої в новій якості: тепер людина для себе – Вищий Розум, Бог, Всесвіт тощо. Вона «відкриває в собі Будду». Отже, майєвтика Ф. Ніцше повинна стати джерелом неочікуваної радості, натхнення, що підтверджує як суворість буття «тут і зараз», так і одночасно стверджує гідність благою вістю в «надлюдині». А як бути з тугою, сумом, страхом? Цей емоційний комплекс має присмак невідворотності, але ця невідворотність не повинна стати фатальністю для людського розуміння. Ось тут-то й формуються перші перешкоди для пошуку та зустрічі з «надлюдиною»: людина над прірвою («людина-проблема»), перебуваючи в просторі граничності, яка накладається на свідомість, не детермінує зустріч «Я» з «Я-дзеркалом»: нема бажань, адже така зустріч має завжди травматичну складову частину, що природно.

Отже, «остання людина» має засади історичного, антропологічного, соціального гатунку, які беруть своє начало в глибині людського духу. «Останній людині» притаманна ідея масовості та стереотипності мислення, метафоричною сценою якої виступає простір ринкової площі, що детермінує проявлення ієрархічних взаємовідносин, hard- (твердих) соціальних практик (стратегій), в основі яких вертикально налаштована впорядкованість має природу примусу над особистою волею суб'єкта. «Людина-проблема», що реалізує традицію, правило, закономірність, і людина-перспектива в образі нелінійності вступають у складні та глибокі взаємовідносини. Система конкурує з випадком і невизначеністю. Втрата контролю над чуттєвістю допоміжним чином стикається з втратою гідності: так, Гегель визначав це як тваринне начало, Ф. Ніцше називає це *monstrum in animo*, у результаті монстр набуває власної самостійності, тому «на ринку всі рівні» [1, с. 46]. «Вічне повернення» до себе символізує стикання, дотик до (гріхо)/падіння, що не завжди уособлює релігійний складник поняття гріха. Світський гріх може виявитися більш незручним і потребує більших зусиль для його подолання, демонтажу чи виявлення якостей, непридатних падінню: це як у молоді, де порсаються жабки, і лише одна з них у «падінні» створить собі завдяки своїй волі й активності передумови для народження нової реальності у вигляді збитого вершкового масла. Інерція та послідовність дій демонтується, з'являється можливість зазирнути в-за-себе, людина стає уособленням подвійного дзеркала, що фокусує вічне стикання з подією травматичної спрямованості: «У кінці кінців, людина живе тільки тим, що зсередини неї» [2, с. 133]. Як зберегтися людині – питання для тих, хто виявляє турботу. Тому в першому випадку феномен турботи містить у собі сенс розвитку традиції, у той час як феномен «подолання» демонтує реальність традиції. Але найважливіше питання для Заратустри має глибинну екзистенційну природу: «Як подолати людину?» [2, с. 255].

Статус і призначення *іншого*. Людина-проблема спрямовує свою здатність виявляти сенси завдяки фігурі іншого, на яку перекладається відповідальність, неуспіх, небажання, стани, що семантично характеризуються від'єднанням, відніманням. Поняття «інший» – внутрішньо організована потреба маскувати контури неподобства «останньої» людини. Інший – завіса з хибного сорому (брехні) і страху за себе, що спокутує свій біль. Відкинувши почуття сорому, людина проголошує новий принцип: усе дозволено, моральне начало залишило внутрішній стан суб'єкта.

Феномен дитини. Дитина як «священне Так»: «заради дітей своїх я повинен удоконалюватися [2, с. 141]. Дитя – це поєднання двох феноменів: бажання себе та втрати себе. Якщо призначення *іншого* – це фокусування на ньому особистої нереалізованості, занедбаності, перекладання провини й образи [1], неспроможність забути, то на дитину неможливо гніватися, невинність пропонує забуття за своєю сутністю (природою). Дитина розгортає горизонти, вона «тут-зараз» (теперішнє) перетворюється на людину-перспективу зі спрямованістю в майбутнє.

Список використаної літератури

1. Шаап С. Человек как мера: Учение Ницше о ресентименте / пер. с гол. О. Пархомовой. К.: Изд-во Жупанского, 2008. 205 с.
2. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого / пер. с нем. М.: Интербук (Сер. «Страницы мировой философии»), 1990. 301 с.
3. Козин Н. Философия, круг ее проблем и роль в обществе. Саратов, 1991. 48 с.
4. Герлинг Ш. 100 знаменитых художников. Гениальные творения мастеров живописи / пер. с англ. Г. Баташова. Белгород, ООО «Книжный клуб», 2009. 208 с.

5. Рьод В. Шлях філософії: XIX – XX століття / пер. з нім. М. Култаєвої, В. Кебуладзе, В. Терпецького. Київ: Дух і Літера, 2010. 368 с.
6. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Избранные произведения / сост. и подготовка текста. М. Иванова. М.: Итало-советское изд-во «Сирин», 1990. 416 с.
7. Казаков Ю., Флавицкий Н., Константинофф С. Самые удивительные шедевры мировой архитектуры. СПб, 2008. 143 с.

“THE LAST” MAN AS TRANSGRESSION TO “OVERMAN”

Natalya Yarovitskaya

*Kharkiv national University of construction and architecture,
Department of publicly-humanitarian disciplines
Sumskaya str., 40, 61002, Kharkiv, Ukraine*

Larysa Kasyniuk

*Kharkiv national University of construction and architecture,
Department of publicly-humanitarian disciplines
Sumskaya str., 40, 61002, Kharkiv, Ukraine*

Philosophical analysis of man phenomenon is revealed in new aspect due to Friedrich Wilhelm Nietzsche's teaching (doctrine). While using categorical apparatus of F. Nietzsche the authors of the article present the attempt of trying to understand the dichotomy man-problem/man-perspective with the aim of demonstrating the mechanism of transition from the last man to overman in the act of “sacred Yes”.

The process of transition is characterized by the nature of transgression that is one may observe the declining of limits for consciousness (its mental part) and the way out of the limits of an individual's biological purpose.

Key words: the last man, overman, transgression, sacred Yes, self-perfection.